

Н.Б.Кравченко

Реформирования форм собственности и хозяйствования в перерабатывающей промышленности Украины в первой половине 90-х годов XX столетия.

На основании опубликованных и архивных материалов определена специфика реформирования форм собственности и хозяйствования в третьем блоке АПК Украины в первой половине 90-х гг. XX в.

Указывается, что в третьем блоке АПК реформирования производится более быстрыми темпами, чем в первом и втором. В процессе реформирования производственных отношений и структуры управления коренные изменения происходят как в статусе, так и в формах деятельности предприятий перерабатывающей промышленности.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, перерабатывающая промышленность, реформирование, формы собственности и хозяйствования.

Kravchenko N.B.

Reform of property forms and general economic management in the processing industry of Ukraine in the first half of the 90s of the twentieth century.

On the basis of the published and material of archives the stages are definite specific features of changes property forms and general economic management in the third block of AIC of Ukraine in the first half of the 90s of the twentieth century.

Selected chronological period makes it possible to trace the main trends shaping and implementing public policy to change the economic structure and characteristics of the process in the third block of AIC of Ukraine.

After independence there was a question about how the modernization manufacturing and food processing, forming hliboproduktivnoho, sugar beet, fruit and vegetable, meat, dairy, canning at complexes reform property forms and general economic management in the third block of AIC of Ukraine. From the efficiency solve the above objectives depends on the ultimate performance of AIC and successful transformations in Ukraine's economy in general. Hence the importance and relevance of the study of the processes that occur in the third block of AIC of Ukraine.

Keywords: agroindustrial complex, processing industry, reformation, property forms and general economic management.

УДК 94:316.343.37«1990/2000»

С.С. Падалка

ПРОБЛЕМА ЯКОСТІ ЖИТТЯ, ЯК ЧИННИК ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА: ТЕНДЕНЦІЇ (1990 - 2000-ті)

У статті на основі архівних, статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників розглянуто місце у повсякденному житті селян такого чинника як якість життя. Вона забезпечувалась низкою соціально – економічних компонентів, серед яких медичне обслуговування, сфера побуту. Наукова література, яка включає проблему селянства лише почасти розглядає особливості їх матеріального благополуччя. Важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про соціально – економічні реалії в українському селі протягом 1990 – 2000 – х років. З'ясовано, що сукупний прибуток (бюджет сільської родини) формувався з кількох джерел, які залежали від особливих умов виробничого процесу на селі, оплати праці, кооперації членів родини, продуктивності особистого селянського господарства. Крім того серед основних проблем повсякденного життя селян був брак коштів, прибутки більшості селян залишалися низькими. Враховувався фактор наступності та перспективності у розвитку повсякденного життя селян. Значна увага приділена з'ясування причин зниження доходів селян.

Вперше в історіографії на основі специфічного методологічного інструментарно проаналізовано відповідність життєвих умов на селі – стратегічним цілям соціально – економічного відродження українського села. Особлива увага приділена з'ясуванню проблем працевлаштування, створення додаткових робочих місць на селі, самозайнятості. Підкреслено, що праця в особистому підсобному господарстві виконувала роль буфера між відкритим безробіттям і легальною зайнятістю. Значне місце в статті знайшли сюжети присвячені зайнятості в ОСГ. Також з'ясовується участь селян у міжнародній і міжрегіональній міграції, в роботі незареєстрованих підприємствах, тіньовій економіці. Досліджується зміни у структурі споживання селян: характері витрат на продукти харчування, продовольчі товари, медичне обслуговування. Зроблений висновок про зниження обсягів споживання селянства, зміну їх споживчих смаків.

Ключові слова: село, сім'я, бюджет, видатки, споживання, безробіття, зарплата, продукти харчування.

В Україні в 1990 – 2000 роки продовжував зберігатися багато в чому радянський підхід до охорони здоров'я сільського населення. На державному рівні вона не популяризувалась як найвищий ресурс суспільства та основа його процвітання. Наслідком цього стало погіршення громадського здоров'я та наближення його до стану соціальної катастрофи. Ставлення сільських жителів до власного здоров'я характеризувалось байдужістю і зневагою.

Більш того, склалась парадоксальна ситуація – країна посідала перше місце у Європі за кількістю лікарів (на 100 тис. населення – 460 лікарів) і таке ж місце за природним зменшенням (смертністю).

За даними Українського інституту соціальної гігієни та управління охороною здоров'я, рівень захворюваності сільських жителів залишався нижчим ніж у городян на 30-32% і становив 926 осіб на 1000 чол. населення. Але, якщо врахувати, що середній показник смертності був вищим на 63,5%, тоді ці цифри слід розглядати лише як свідчення несвоєчасного виявлення захворювань і невисокої якості медичного обслуговування на селі. Із кожних 1000 жителів сільських районів здоровими були 218,9 чоловік, функціональні зміни в організмі мали 406,6, а хронічну патологію – 375,5 чоловік. Найбільш поширеними у жителів села були хвороби системи кровообігу, нервової системи, органів відчуття та дихання, психічні розлади. Первинна інвалідизація становила 42,8 чол. на 10 тис. населення [9, с. 47-48].

Захворюваність певних професійних груп сільських трудівників мала свої особливості. У тих, хто контактував з комплексом пестицидів, найчастіше виникала патологія серцево-судинної й нервової систем та шлунково-кишкового тракту. У працівників тваринництва, зокрема, операторів доїння, найбільш поширеними були хвороби опорно-рухового апарату. У механізаторів найчастіше траплялися неспецифічні хвороби легень (40%), гіпертонія (15%), ішемічна хвороба серця (15%), вібраційна хвороба. Неблагополучним був стан здоров'я сільських дітей і підлітків. З них до першої групи здоров'я належали 26,5 % осіб, до другої – 44,6, до третьої – 26,5, до четвертої – 3,3%. Серед дітей, які йшли до перших класів сільської школи, лише 54% були фізично «зрілими». Захворюваність сільських підлітків перебувала на рівні 900-1200 відхилень у стані здоров'я на 1000 обстежених. Близько 50% дітей віком до 15 років залишались не оздоровленими. У 1992 р. із 11,9 тис. сільських шкіл тільки 197 налагодили систематичний нагляд за здоров'ям і фізичним розвитком учнів, дозуванням фізичних і розумових навантажень на них, дотриманням соціально гігієнічних норм і режимів та контроль за якістю харчування школярів [9, с. 76].

Через погіршення умов з надання медичних послуг зросла кількість населення, яка просто не може одержати первинної медичної допомоги. В досліджувані роки збільшилась кількість сільських громадян хворих на туберкульоз.

Надання медичної допомоги жителям села через розгалужену мережу лікувально-профілактичних закладів: 45 обласних лікарень, 164 обласні диспансери, 628 центральних і районних, 1437 дільничних та 1401 сільських медичних амбулаторій, а також 16,4 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів і понад 3,5 тис. профілакторіїв при тваринницьких фермах сільгоспідприємств. Однак, часто матеріально-технічний стан цих закладів не відповідав необхідним умовам. Половина фельдшерсько-акушерських пунктів і 60% сільських медичних амбулаторій розміщувались у напівприспособованих приміщеннях, 30% центральних районних лікарень не мали водогону й каналізації. Крім цього, із 5 тис. посад лікарів, необхідних для сільських амбулаторій, 803 (16%) залишались вакантними, а 773 (15 %) – зайняті сумісниками. У 1992 р. 16 дільничних лікарень і 55 – амбулаторій працювали без лікаря, а 899 – фельдшерсько-акушерських пунктів взагалі не мали медичних працівників. Невирішеною залишалась проблема забезпечення сільської медицини транспортом, телефонами, апаратурою, обладнанням, медикаментами. У цілому медична допомога для селян була менш доступною,

ніж для жителів міст, а лікування менш ефективним. Через це до лікарів на селі зверталися рідше, ніж у містах. Давався взнаки і такий фактор як віддала: якщо вона становила 10 км і більше, то кількість відвідувань медичного закладу зменшувалась приблизно втриє. Із загального числа госпіталізованих осіб, сільські жителі становили 34,4%. Всі ці обставини спричинили суттєве постаріння сільського населення. Протягом 1980 – 90-х років середній вік його підвищився з 36,3 до 39,8 років. У віковій структурі жителів села склалась стійка тенденція до зменшення як абсолютного обсягу, так і частки осіб молодше працездатного та працездатного віку. Чисельність сільських жителів молодше працездатного віку скоротилась на 20,9%, працездатного на 16,7%, в той час як осіб пенсійного віку – лише на 2,1% [12, с. 74].

У 90-ті роки природа цих зрушень зазнала суттєвих змін. Якщо в кінці 1980-х років найбільшими темпами скорочувалось сільське населення віком 15-24 роки, що було викликано головним чином високим міграційним відпливом його з сільської місцевості, і зростанням чисельності пенсіонерів, то в послідовочі роки зростанням пропозиції на міських ринках праці докорінно змінила цю ситуацію. Вони відтягували сільську молодь працездатного віку, відносно стабілізувавши їх роль і місце в соціальному середовищі села. Протягом 1990 – 1998 рр. чисельність осіб віком 20-24 років зросла на 9,9%, а незмінною залишалась група – 25-29 років, водночас приріст отримало населення 30-39, і особливо 40-49 років. Загрозливими темпами скорочувалась кількість дітей і підлітків [10, с. 57].

Відзначені трансформації формували стійку тенденцію до розширення піраміди вікової структури сільського населення України вгору і звуження її вниз, що свідчило про загострення у подальшому проблеми його природнього відтворення. А погіршення демографічних показників призводило у свою чергу до надмірного навантаження непрацездатних жителів на працездатних. На початок 1999 р. на 1000 працездатних припадало 1019 чол. непрацездатних [10, с. 58].

Відбулося порушення структури харчування сільських жителів. Дефіцит в харчовому раціоні вітамінів, особливо антиоксидантів, спричиняв так званий «прихований голод», що сприяв розвитку і різкому зростанню хронічних захворювань, які набували епідемічного характеру.

В досліджувані роки суттєво погіршилось харчування. В 2005 р. селяни споживали від необхідних науково обґрунтованих норм лише 48,8% – м'яса і м'ясопродуктів, 59,4% – молока і молокопродуктів, 82% – яєць, 76% – овочів, 43,1% – фруктів [10, с. 59]. В Україні склалася ситуація, коли за умов досить великої території та достатності природніх багатств чисельність населення знижувалась (знижувалось і тривалість життя), що загалом свідчило про депопуляцію або виродження українства.

Нестабільність та постійні потрясіння: революції, голодомори, війни, реформи притупили один з головних інстинктів сільських трудівників – відтворювати собі подібних, зникла відповідальність перед нащадками за продовження роду.

В досліджувані роки проблеми народонаселення села України набула незворотного характеру. Заголовки публікацій ЗМІ ставали все вражаючими: «Село гине! Демографічна криза в сільській місцевості переростає в демографічну катастрофу»; «Проблеми національної безпеки і демографічне виживання», «Демографія – наука про смерть», «Нас знову стало менше».

За роки незалежності українське село втратило майже 2 млн. жителів, що становило половину загального скорочення населення України. І це при тому, що частка сільського населення у загальній його чисельності в країні становила 32%, або 15,8 млн. осіб (2001 р.) [8, с. 11-12]. Якщо у 1990 р. коефіцієнт природного скорочення населення на селі досягав 3,4 на 1000 осіб населення, то в 2002 р. вже – 9,8. А питома вага господарств, які склались з однієї особи, підвищилася до 23,1% [5, с. 239].

Про ці зміни свідчить нижче наведена таблиця.

Таблиця 1. Динаміка змін чисельності сільського населення [1, с. 482]

Показники	Роки						
	1991	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Все населення країни	51689,7	51079,4	50638,8	50245,2	49850,9	49456,1	49036,5
У т.ч. сільське	16895,0	16537,4	16407,5	16264,1	16124,0	15950,2	15789,9
Питома вага сільського населення, %	32,7	32,4	32,4	32,4	32,3	32,3	32,2
Із загальної чисельності сільського населення:							
– молодше працездатного віку	X	3625,9	3572,0	351,9	3433,3	3328,0	3219,5
– працездатного віку	8305,0	8091,0	8037,7	7985,7	7987,2	7997,7	8050,6
– старше працездатного віку	X	4820,5	4797,8	4766,5	4703,5	4624,5	4519,8
Статеву структуру сільського населення, %							
– Жінки	X	X	X	54,1	53,9	53,8	53,8
– Чоловіки	X	X	X	45,9	46,1	46,2	46,2

Як бачимо, скорочувалась чисельність сільського населення особливо швидкими темпами. За 1996 – 2000 рр. природне скорочення склало в середньому 708,2 тис. осіб, тоді як в 1991 – 1995 рр. – 514,6 тис. Найбільші темпи скорочення фіксувались у Вінницькій області (59,2 тис.), Київській (55,9 тис.), Чернігівській (53,5 тис.), Полтавській (50,4 тис.). У 2000 р. в 3072 (10,7%) селах не народилося жодної дитини. За 1990-і роки кількість сіл, де не було дітей віком до п'яти років збільшилась з 2595 до 2901. В Україні на поч. 2000-х років було 151 село, яке перебувало на адміністративному обліку, але у них ніхто не проживав. Близько 8 тис. сіл спеціалісти відносили до деградуючих, у яких неможливим було відтворення населення [1, с. 483].

Виятком були АР Крим і Закарпатська область, де протягом досліджуваних років відбувалося збільшення сільського населення відповідно на 13 і 6%. Джерела приросту були різні: в Криму – внаслідок міграційного притоку, Закарпатті – природного приросту [6, с. 115 – 118].

Зменшення чисельності сільського населення пов'язувалось, крім природних факторів, також з адміністративно-територіальними перетвореннями: приєднанням деяких сіл до міст, наданням міського статусу селищам тощо. Наприкінці 1980-х рр. в Україні налічувалось близько 400 міст (у т.ч. 132 обласного і республіканського підпорядкування), 878 селищ міського типу та 10 412 сільських рад, а в 1996 р. – 447 міст (167 республіканського та обласного підпорядкування), 904 селищ міського типу і 10 210 сільських рад. В результаті, у першій половині 1990-х рр. понад 750 тис. жителів села отримали статус городян [4, с. 38 – 39].

Проте, основним фактором, що вплинув на зменшення числа сільських жителів, було природне скорочення. Тенденції народжуваності, смертності та природного приросту у сільській місцевості ілюструє таблиця 2.

Таблиця 2. Загальні показники природного руху сільського населення [2, с. 56]

Кількість (на 1000 жителів)	Роки					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Народжених	12,6	12,5	12,0	11,6	11,1	10,7
Померлих	17,2	17,6	18,5	18,8	19,1	19,2
Природний приріст	-4,6	-5,1	-6,5	-7,2	-8,0	-8,5

Україна за темпами старіння населення приблизилась до країн з найстарішим населенням і посідала 19 місце за чисельністю населення за віком 60 років і більше

(20,9%) (Японія – 26,3%, Італія – 25,6%, Німеччина – 25,1%, Швеція – 23,4%, Греція – 23%) [12, с. 130].

У роки незалежності на селі домінувала тенденція переважання смертності над народжуваністю. У 1996 р. народилося 276 211 дітей, що в 1,7 раз було менше ніж у 1986 р. Число померлих за це ж десятиріччя зросло з 565 150 до 776 717 чол., або в 1,37 раз. За даними Міністерства охорони здоров'я у 1992 – 1997 рр. смертність дітей зросла з 13,5 до 15,2 чол. на кожен 1000 новонароджених. Ця тенденція була досить небезпечною. Якщо в 1991 р. перевищення кількості померлих над народженими в середньому по Україні становило 36 тис., то в 1996 р. – 309 тис. чоловік. Статистичні прогнози свідчили, що загальна чисельність населення продовжуватиме зменшуватись і на початок третього тисячоліття [12, с. 128].

На відміну від розвинутих країн світу, де процес старіння супроводжувався не тільки зменшенням народжуваності, а й смертності (і як наслідок – збільшенням тривалості життя), в Україні одночасно відбувалося зниження народжуваності і підвищення смертності.

Протягом 1990 – 2000 рр. абсолютна кількість народжених зменшилась на 67,2 тис. чол., або на 31,4%. Загальний коефіцієнт народжуваності, що визначався кількістю народжень з розрахунку на 1000 чол. населення, знизився з 12,7% до 9,3%, і був найнижчим за весь повоєнний період [8, с. 51]. Серед основних причин цього явища було погіршення становища основної демографічної ланки сільської сім'ї. Протягом 90-х років постійно знижувався загальний показник шлюбності. За 1995 – 1995 рр. кількість укладених шлюбів (у розрахунку на 1000 чол.) зменшився з 7,9 до 7,5%. Найпомітніше така тенденція розвивалась в АР Крим, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Харківській, Чернігівській областях. Відповідно зростала кількість розлучень. У 1995 р. їх кількість по відношенню до зареєстрованих шлюбів становила 25,9%. Нерідко розпадались навіть ті сім'ї, що мали від однієї до трьох дітей у віці сім – вісім років. Половина розлучень відбувалась з таких причин як відсутність дітей, психологічна та сексуальна несумісність [11, с. 36].

У цілому становище сільської сім'ї, крім падіння народжуваності, характеризувалось зростанням кількості розлучень і неповних сімей, зменшенням кількості повторних шлюбів, зниженням ролі соціальних факторів і зростанням значущості внутрісімейних регуляторів поведінки у шлюбі, демократизацією стосунків між чоловіком та жінкою, проживанням подружніх пар без оформлення шлюбів тощо.

Такі обставини не могли не позначитись на загальних темпах природного відтворення сільського населення. Якщо в 1993 р. з кожної тисячі жінок народжувала 51, то в 1997 р. – 43 [11, с. 35]. Середній вік матерів, які народили дітей у 2000 р. становить 24 роки [8, с. 11-12]. Загалом 3/4 дітей народжувалось саме такою віковою категорією жінок [11, с. 32].

Сумарний коефіцієнт, або так звана вичерпна плідність жінок, який характеризується кількістю дітей, що може народити жінка за весь період фертильності, знизився до рівня, що не забезпечував навіть простого відтворення – 1,6 дитини. Результати наукових досліджень виявили, що в 1996 р. основною причиною зменшення сумарного коефіцієнту народжуваності було скорочення чисельності селянок фертильного віку внаслідок інтенсивного їх відпливу із села, а починаючи з 1996 р. – затуханням дітородної функції жінок віком 15 – 49 років.

Однією з першопричин такої ситуації була деформація демографічного ідеалу сільських жінок (уявлення про оптимальну кількість дітей у сім'ї, та його реалізація в напрямі зменшення кількості бажаних дітей). За даними соціологічних досліджень, на початку 90 – х років 80,4 % опитаних сільських жінок планували народити дві або три дитини, але реалізувати ці наміри з них зуміли лише 67,9 % [8, с. 11-12]. Отже, село невпинно продовжувало трансформуватися в напрямку від багатодітних до малодітних

родин. Основна причина зниження народжуваності до рівня, який не забезпечував збереження чисельності селян, полягала в тому, що задоволення потреби в дітях, материнстві та батьківстві конкурувало з рядом інших потреб, тим елементарніших, чим нижчий рівень життя. Якщо враховувати, що 60% населення перебувало за межею бідності, понад 70% працівників отримувало заробітну плату нижчу прожиткового мінімуму, а рівень існування селян зводився до елементарного виживання та ситуацію з народжуваністю на селі можна вважати як кризовою.

У 1996 р. в 2.595 сільських населених пунктах (9,1% загальної кількості) не було дітей віком до п'яти років. Найбільше таких сіл на Сумщині (348), Харківщині (330), Чернігівщині (310). У 6,7% сіл України не було дітей і підлітків 6 – 15 років, у 4,9 % - молоді 16 – 28 років [4, с. 38-39]. З даних про кількість народжених на селі дітей видно, що в 1995 р. 47% родин мали по одній дитині, 33% - по дві, 10,8% - по три, 3,8% - чотири, 3,4% мали п'ять і більше. Зростало число бездітних подружніх пар. На початок 1998 р. в Україні було 14 млн. сімей (в тому числі 2,4 млн. молодих), а чисельність дітей становила 12,2 млн., що свідчить про те, що понад 3 млн. сімей (580 тис. молодих) не мали дітей [7, с. 74-75]. За 2001-2005 рр. в 3,6 тис. селах (12,5% загальної кількості) не народилось жодної дитини [10, с. 57]. Зросла кількість безпритульних дітей. Чимало з них мігрували до великих міст, жебракували, вживали наркотичні речовини, алкогольні напої. Економічні причини зниження народжуваності селян крилися у виробничій сфері, оскільки та частина національного доходу, що використовувалась на особисте споживання, навіть у некризових умовах не відшкодовувала необхідних витрат сім'ї на утримання не тільки третьої, а й навіть другої дитини. Тому середня сільська сім'я з дітьми економічно не була забезпеченою, рівень життя її був нижчий, ніж соціально необхідний.

Індикатором тривалості життя виступала динаміка смертності. Середня тривалість життя в Україні була найнижчою в Європі – 60,7 років у чоловік, 72,5 – жінок. Протягом 1989-2000 рр. цей вік скоротився відповідно на 3,9 і 1,8 років [3, с. 431]. Показники смертності селян постійно зростали. Протягом 1990 – 2000 рр. кількість померлих збільшилась з 272,6 тис. до 301 тис. чоловік або на 10,5%, а коефіцієнт смертності (кількість померлих на 1000 селян) підвищився від 17,2 до 19% [8, с. 51]. Ця динаміка особливо прискореною виявилась в першій половині 90 – х років, коли соціально-економічна криза на селі набувала тотального характеру.

Більшість померлих були людьми похилого віку. Із 527 тис. померлих у 1995 – 1997 рр. понад 85 % становили особи старші 55 років. При цьому близько 70% з них були працівниками різних галузей сільського господарства – механізаторами, тваринниками, спеціалістами [4, с. 38-39].

В 90-і роки відбувся процес «омолодження» коефіцієнта смертності, тобто зниження середнього віку померлих, скорочувалась середня очікувана тривалість життя при народженні селян. Найнижчим він виявився у 1995 – 1996 рр.: чоловіків – 61, жінок – 72,6 років. У 1999 – 2000 рр. він дещо підвищився, але не досяг рівня 1990 р., і залишився на показниках, що мали місце 40 років тому [8, с. 11-12]. Серед померлих протягом 1995 – 1997 рр. – 65% становили чоловіки працездатного віку [8, с. 13]. В Україні за європейськими мірками темпи смертності сільських дітей віком до року були дуже високими. В Харківській області вони були удвічі вищими [12, с. 130].

Подальше зростання смертності на селі протягом 1990 – 2000-х років зумовлювалось економічною кризою – зниження рівня життя (погіршенням якості харчування та можливостей одержання власної лікувальної допомоги), зростанням психологічного навантаження. Більшість українських селян жили за межею бідності. Про недоїдання селян свідчить факт, що сімей з найнижчим середньодушовим доходом споживання було меншим, ніж з достатніми доходами.

Отже, на селі зберігалися звужені можливості доступу до якісних медичних послуг. Загальна бідність просто змушувала селян «економити» на власному здоров'ї. Кількісні і якісні партнери діяльності лікарняних установ в цілому погіршувались навіть стосовно 1980-х років. Погіршувались темпи природного руху сільського населення, зростала смертність особливо через несвоєчасно надану медичну допомогу, виробничий травматизм. Природні чинники проживання на селі, особливо за умов намагання нещадної експлуатації сільгоспугідь суттєво якісно погіршувались.

1. Актуальні питання аграрної політики. Збірник робіт 2002-2003. – 482 с.
2. *Богущкий О.* Демографічна ситуація на селі // Економіка АПК. – 1997. – № 11. – С. 52-59.
3. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії / НАН України, Ін-т економіки; За ред. В.Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
4. *Живора С.* Демографічна ситуація в сучасному українському селі // Демографічні процеси в сучасній Україні. – К., 1998. – С. 38-39.
5. *Завальнюк О.М., Рибак І.В.* Новітня аграрна історія України. – Кам'янець-Подільський, 2003. – 439 с.
6. *Здоровцов О.І., Коротеєв М.А.* Демографічні процеси в сільському господарстві Черкаської та суміжних областей // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 115-118.
7. *Левчук К., Стахневич А.* Демографічна обстановка в сучасному українському селі // Соціальний та демографічний стан сучасного українського села. – К., 1998. – С. 74-75.
8. Населення і трудові ресурси села. За ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. – 312 с.
9. *Нагорна Л.* Як здоров'я, хліборобе? // Український світ. – 1993. – № 12. – С. 47-48.
10. *Рябоконт В.П.* Формування фінансової стабільності розвитку соціальної сфери на селі // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 52-77.
11. *Стахневич А.* Становлення і функції сім'ї // Демографічні процеси в сучасній Україні. – К., 1998. – С. 36.
12. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Т.1. Потенціал сільського сектора / Л. О. Шепотко, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський та ін. – К., 2000. – 374 с.
13. *Ярова В.В.* Проблеми аграрного простору. – К., 1999 – 239 с.

References

1. Aktualni pytannia ahrarnoi polityky. Zbirnik robot 2002-2003. – 482 s.
2. *Bohutskyi O.* Demohrafichna situatsiia na seli // Ekonomika APK. – 1997. – № 11. – S. 52-59.
3. Demohrafichna kryza v Ukraini. Problemy doslidzhennia, vytoki, skladovi, napriamki protydii / NAN Ukraini, In-t ekonomiki; Za red. V. Steshenko. – K., 2001. – 560 s.
4. *Zhyvora S.* Demohrafichna situatsiia v suchasnomu ukrainskomu seli // Demohrafichni protsesi v suchasni Ukraini. – K., 1998. – S. 38-39.
5. *Zavalniuk O. M., Rybak I. V.* Novitnia ahrarna istoriia Ukraini: Kamianets-Podilskyi, 2003. – 439 s.
6. *Zdorovtsov O.I., Koroteev M.A.* Demohrafichni protsesi v silskomu hospodarstvi Cherkaskoi ta sumizhnykh oblasteri // Ekonomika APK. – 2005. – № 3. – S. 115-118.
7. *Levchuk K., Stakhnevich A.* Demohrafichna obstanovka v suchasnomu ukrainskomu seli // Sotsialnyi ta demohrafichni stan suchasnoho ukrainskoho sela. – K., 1998. – S. 74-75
8. Naselennia i trudovi resursy sela. Za red. P.T. Sabluka, M.K. Orlatoho. – K.: Institut ahrarnoi ekonomiky UAAN, 2002. – 312 s.
9. *Nahorna L.* Yak zdorovia, khliborobe? // Ukrainyskyi svit. – 1993. – № 12. – S. 47-48.
10. *Riabokon V.P.* Formuvannia finansovoi stabilnosti rozvytku sotsialnoi sferi na seli // Ekonomika APK. – 2007. – № 5. – S. 52-77.
11. *Stakhnevich A.* Stanovlennia i funktsii simi // Demohrafichni protsesi v suchasni Ukraini. – K., 1998. – S. 36.
12. Silskyi sektor Ukraini na rubezhi tysiacholit. U dvokh tomakh. T. I. Potentsial silskoho sektora / L.O. Shepotko, I.V. Prokopa, S.O. Gudzinskyi ta in. – K., 2000. – 374 s.
13. *Yarova V.V.* Problemi ahrarnoho prostoru. – K., 1999 – 239 s.

Падалка С.С.

Проблема качества жизни, как фактор повседневности украинского крестьянства: тенденции (1990 – 2000-е)

В статье на основе архивных, статистических материалов, аналитических наработок предшественников рассмотрено место в повседневной жизни крестьян такого фактора как качество жизни. Она обеспечивалась рядом социально-экономических компонентов, среди которых медицинское обслуживание, сфера быта. Научная литература, которая включает проблему крестьянства отчасти

рассматривает особенности их материального благополучия. Важность обозначенной проблемы обусловлена, прежде всего, необходимостью иметь четкое представление о социально - экономические реалии в украинском селе в течение 1990 – 2000-х гг. Выяснено, что совокупный доход (бюджет сельской семьи) формировался из нескольких источников, которые зависели от особых условий производственного процесса на селе, оплаты труда, кооперации членов семьи, производительности личного крестьянского хозяйства. Кроме того, среди основных проблем повседневной жизни крестьян была нехватка средств, прибыли большинства крестьян оставались низкими. Учитывался фактор преемственности и перспективности в развитии повседневной жизни крестьян. Значительное внимание уделено выяснению причин снижения доходов крестьян.

Впервые в историографии на основе специфического методологического инструментария проанализированы соответствие жизненных условий на селе – стратегическим целям социально - экономического возрождения украинского села. Особое внимание уделено выяснению проблем трудоустройства, создания дополнительных рабочих мест на селе, самозанятости. Подчеркнуто, что работа в личном подсобном хозяйстве выполняла роль буфера между открытым безработицей и легальной занятостью. Значительное место в статье нашли сюжеты посвященные занятости в сельскохозяйственном секторе. Также выясняется участие крестьян в международной и межрегиональной миграции, в работе незарегистрированных предприятиях, теневой экономике. Исследуется изменения в структуре потребления крестьян: характере расходов на продукты питания, продовольственные товары, медицинское обслуживание. Сделан вывод о снижении объемов потребления крестьянства, изменение их потребительских вкусов.

Ключевые слова: село, семья, бюджет, расходы, потребление, безработица, зарплата, продукты питания.

Padalka S.S.

The problem of quality of life as a factor in everyday life of the Ukrainian peasantry Trends (1990 – 2000-ies).

On the basis of archival, statistical data, analytical inputs predecessors considered a place in the daily life of the peasants of such factors as the quality of zhitya.Vona provided by a number of socio - economic components, including medical care, the sphere of everyday life. Scientific literature, which includes the problem of the peasantry in part examines the characteristics of their material well-being. Indicated the importance of the problem is due, above all, the need to have a clear understanding of the socio - economic realities the Ukrainian village during the 1990 - 2000-ies. It was found that the total income (rural family budget) was formed from several sources, which depended on the particular conditions of the manufacturing process in the countryside, remuneration, cooperation of family members, personal farm productivity. In addition, among the main problems of everyday life of the peasants was a lack of funds, profits for most peasants remained low. Consider the factors of continuity and prospects in the development of the daily life of the peasants. Considerable attention is given to explaining the reasons for the decline in farmers' incomes.

For the first time in the historiography on the basis of specific methodological instrumentality to analyze the relevant conditions of life in the countryside - the strategic objectives of socio - economic revival of the Ukrainian village. Particular attention is given to explaining the problems of employment, creation of additional jobs in rural areas, self-employment. Stressed that work in private farms served as a buffer between open unemployment and legal employment. A significant part of the article devoted to subjects found employment in the agricultural sector. Also, it appears part of the peasants in the international and interregional migration in unregistered enterprises, the informal economy. Investigated changes in consumption patterns peasants: the nature of expenses on food, food, medical care. It is concluded that the reduced level of consumption of the peasantry, their change in consumer tastes.

Keywords: village, family, budget, expenditure, consumption, unemployment, wages, food.

УДК 94(477-22)«1990/2000»

М.М. ІГНАТЕНКО

РІВЕНЬ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1990-2000-Х РОКАХ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ТА ПОБУТОВИЙ АСПЕКТИ

В статті аналізуються умови життя селян в сучасному українському селі, а саме – особливості та рівень розвитку культури, освіти та побуту. Встановлено, що в побутовій сфері села відбувався занепад. З'ясовано, що через недостатнє фінансування культурно-освітня сфера майже не зазнала позитивних змін.

Ключові слова: українське село, селянство, побутове обслуговування, соціальні потреби, школи, клуби, бібліотеки, церква.

Зміни в аграрній економіці України в умовах незалежності суттєво вплинули на соціальні імперативи життєдіяльності села. Економічний лібералізм розмежував